

Marija Andraka

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska
 marija.andraka@ufzg.hr

***Pinokio* u hrvatskim prijevodima: strategije prenošenja kulturnoga konteksta¹**

Izvorni znanstveni rad / original research paper

Primljeno / received 2. 3. 2018. Prihvaćeno / accepted 12. 7. 2018.

DOI: 10.21066/carcl.libri.8.1.3

U radu se istražuju hrvatski prijevodi *Pinokija* od prvoga prijevoda 1943. do današnjih dana. Prvi prijevod uspoređuje se s njegovim kasnijim izdanjima te s ponovljenim prijevodima nastalima 1990-ih i kasnije. Izraz „ponovljeni prijevod“ odnosi se na novi prijevod u istom jeziku već ranije prevedenoga djela (Koskinen i Paloposki 2010). U ovom se radu ponovljeni prijevodi istražuju i u okviru teorijskih postavaka koje razumiju prijevod kao adaptaciju (Klingberg 1986). Dva su glavna cilja istraživanja: (1) utvrđuje se postoje li razlike između prvoga prijevoda iz 1943., njegovih ponovljenih izdanja nakon 1945. i triju ponovljenih prijevoda nastala tijekom 1990-ih i kasnije, s obzirom na različit sociopolitički kontekst u kojem su se pojavili i na utjecaj ideologije na prijevode (v. Pokorn 2012, Hameršak i Zima 2015); (2) na temelju usporedbe prijevoda kulturno specifičnih jedinica, kao što su osobna imena, nazivi za hranu, regionalni i dijalektalni izrazi, tuđice, arhaizmi i frazemi, uspoređuju se prevoditeljske strategije u različitim vremenskim razdobljima i društveno-kulturnim kontekstima te se primjenom hipoteze ponovljenoga prijevoda uz pomoć primjera odomaćivanja i otuđivanja kulturnih sadržaja razmatraju motivi za ponovno prevođenje.

Glavne riječi: prijevod, ponovljeni prijevod, *Pinokio*, kulturni kontekst, sociopolitički kontekst, ideologija

Roman *Le avventure di Pinocchio: Storia di un burattino* talijanskoga pisca, političara, rodoljuba i borca za ujedinjenje Italije Carla Collodija (pravim imenom Carlo Lorenzini), prvi je put objavljen kao cjelovito djelo 1883. godine, nakon što je prije toga izlazio u nastavcima u prvom talijanskom listu za djecu *Il giornale per i*

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom BIBRICH (UIP-2014-09-9823).

bambini.² Roman je dio talijanskoga književnoga kanona i spada u najprevođenija djela za djecu.³

Na hrvatski jezik prvi put ga je preveo književnik Vjekoslav Kaleb, a knjiga je pod naslovom *Pustolovine Pinokija: pripoviest o jednome lutku* 1943. godine izašla u izdanju Matice hrvatske. U tekstu su, prema pravopisnim priručnicima Nezavisne Države Hrvatske, korištena pravila korijenskoga pravopisa (Hrvatski državni ured za jezik 1942; Samardžija 2008) što je vidljivo već iz prijevoda naslova. Kalebov je prijevod nakon Drugoga svjetskoga rata prilagođen novoj fazi standardizacije hrvatskoga jezika. Napušten je korijenski pravopis i načinjene su manje promjene u leksiku prijevoda (primjerice, „pozorička družina“ postaje „dramska družina“, „kajgana“ postaje „jajnica“, „glasba“ je zamijenjena „muzikom“, a „vanjkuš“ „jastukom“. „Zamka“ postaje „stupica“, „tamnica“ je „buturnica“, „dvokolica“ je „bicikl“, „zahvalnost“ postaje „harnost“, a „banica“ je „para“). Uz navedene manje preinake prijevod je do današnjih dana doživio 15 izdanja, od kojih je 13 objavila nakladnička kuća Mladost. Prvo od njih izlazi 1952. u nizu Pionirska knjižnica/biblioteka koji je uređivao Grigor Vitez od 1953. do 1956., a preostalih 12 izdanja u okviru poznate biblioteke za djecu Vjeverica.⁴ Nakon gašenja Vjeverice 1998. godine, Kalebov prijevod doživio je još dva izdanja – Mozaik knjige: 2001. u Biblioteci Zlatna lađa te 2004. kao posebno izdanje uz *Večernji list*. Za ta dva izdanja predgovor je napisala Dubravka Zima. Kalebov se prijevod i dalje može posuditi u hrvatskim knjižnicama i ponuđen je djeci na čitanje, zajedno s novim, u međuvremenu nastalim ponovljenim prijevodima (v. popis prijevoda u Dodatku).

Tijekom 1990-ih počinju se pojavljivati ponovljeni prijevodi *Pinokija*. U razdoblju od pojavljivanja prvoga ponovljenoga prijevoda (1996.) do 2018. identificirano je sedam (7) ponovljenih prijevoda. Svi ponovljeni prijevodi nastali su nakon proglašenja hrvatske neovisnosti i nakon što je Hrvatska postala demokratska država, a među prevoditeljima su poznati hrvatski književnici Ljerka Car Matutinović i Luko Paljetak te teatrologinja i prevoditeljica Lana Bitenc. Za potrebe ove analize istražiti će se tri ponovljena prijevoda. Prvi je onaj Ljerke Car Matutinović iz 1996., koji smo izabrali jer je riječ o kronološki prvom ponovljenom prijevodu, koji je najduže u optjecaju, a doživio je četiri izdanja. Drugi tekst koji se analizira, izdanje Školske knjige u biblioteci Metodički obrađena lektira u prijevodu Lane Bitenc iz 2003., predstavlja izdanje koje je posebno prerađeno i sadrži vodič za čitanje lektire i objašnjenja zahtjevnijih riječi na marginama stranica. Treći analizirani tekst je e-knjiga u prijevodu Zvonimira Bulaje (n. d.), a njega smo uključili zbog dostupnosti u obliku PDF na mnogim poveznicama školskih i drugih knjižnica.

² Izvor: <https://www.liberliber.it/online/autori/autori-g/giornale-per-i-bambini/> (pristup 15. svibnja 2018.).

³ Prema istraživanjima *Fondazione Nazionale Carlo Collodi*, knjiga o Pinokiju najprevođenija je svjetovna knjiga na svijetu uz *Maloga princa* (Gasparini 1997).

⁴ Biblioteku Vjeverica (1957. – 1998.) objavljuje nakladničko poduzeće *Mladost*, a pokreće je također Grigor Vitez, koji je i njezin prvi urednik. Nakon njega, punih sedamnaest godina Vjevericu je uređivala Ana Kulušić, potom Vera Barić, a posljednju knjigu prije gašenja Vjeverice uredio je Dubravko Jelačić Bužimski.

Teorijsko određenje istraživanja

U mnogim kulturama dječja književnost pripada među one žanrove koji su najosjetljiviji i najskloniji promjenama i manipulacijama posredstvom prijevoda (Pokorn 2012), a adaptacije u prijevodima često nastaju pod utjecajem prevladavajuće ideologije i stavova u određenom društvu (Shavit 1986; v. i Engler et al. 2009; Hameršak i Zima 2015). U sveobuhvatnoj studiji prevoditeljskih praksa u bivšoj (komunističkoj) Jugoslaviji Nike Pokorn zaključuje da u odabiru djela dječje književnosti koja će se uvrstiti za prevođenje važnu ulogu igra osobnost autora, njegov lik i djelo, kao i osobnost prevoditelja, koji treba biti „podoban“, etičan i uklapati se u socijalistički ideal društva. Hameršak (2016; v. i Engler et al. 2009) ustanovljuje da se nakon Drugoga svjetskoga rata u Hrvatskoj iz mnogih djela za djecu (primjerice *Robinson Crusoe*, *Heidi* ili *Hlapić*) brišu odlomci i poveznice s religijom. Kasnije su se, osobito nakon 1970-ih, cenzurirana izdanja ponovno tiskala ili usklađivala s prethodnim izdanjima, no „ideološki motivirana cenzura dječje književnosti nije nestala“ (iz intervju a Marijane Hameršak i Dubravke Zime portalu *Novosti* – 2016).

Stoga se u ovom istraživanju najprije uspoređuje prvi prijevod *Pinokija* iz 1943. s njegovim kasnijim izdanjima objavljenim nakon Drugoga svjetskoga rata u bivšoj Jugoslaviji kako bi se utvrdilo je li riječ o istovjetnom tekstu ili u kasnijim izdanjima postoje promjene te kakve su promjene posrijedi i jesu li neke od njih ideološki motivirane promjene i cenzura. Potom se prvi prijevod uspoređuje s trima odabranim ponovljenim prijevodima, nastalima 1990-ih i kasnije. Pokorn (2012) navodi tri najčešća razloga za ponovni prijevod nekoga djela: jezične i stilističke razloge, problematična prevoditelja i ideološki neprihvatljive ulomke pa će navedeni razlozi poslužiti kao polazišni kriterij u ovoj analizi.

Ponovljeni prijevodi istražuju se i u okviru teorijske podloge hipoteze ponovljenoga prijevoda (Koskinen i Paloposki 2010) te prijevoda kao adaptacije. Hipoteza ponovljenoga prijevoda (Bensimon 1990; Berman 1990) koja je promovirana 1990-ih godina, tvrdi da je ponovljeni prijevod češće bliži izvornomu tekstu nego što je to bio slučaj s prvim prijevodom. To često pretpostavlja da prvi prijevod nužno ima više nedostataka, koji se mogu otkloniti ili poboljšati u ponovljenom prijevodu. Ta je hipoteza u više navrata provjeravana na analizama prijevoda, ali je opći zaključak da, iako mnogi ponovljeni prijevodi jesu u skladu s njom, u procesu ponovnoga prevođenja ne postoje inherentne osobine koje bi dovele do promijenjenoga kretanja od strategija odomaćivanja prema strategijama otuđivanja (v. Venuti 2008, Chesterman 2000). Prilikom usporedbe prvoga i ponovljenih prijevoda pojavljuju se poteškoće u pouzdanosti metodologije određivanja u kojoj je mjeri prijevod blizak izvorniku. Tu se najčešće uspoređuje sintaksa, odabir prikladnoga leksika, prevođenje kulturno-specifičnih izraza, načina oslovljavanja, govornoga jezika, dijalektalnih izraza i dr.

Razmatrat će se prevoditeljska rješenja prilikom prevođenja kulturno-specifičnih jedinica (engl. *culture-specific items*, prema Franco Aixelá 1997), na temelju Venutijeva (2008) koncepta odomaćivanja i otuđivanja, odnosno mijenjanja kulturno-specifičnih jedinica kako bi se tekst približilo ciljnoj kulturi, ili nemijenjanja

kulturnih izraza i imena u prijevodu i zadržavanje kulturnih praksa iz izvornika koje bi za dječjega čitatelja mogle biti nove. Klingberg (1986) takve promjene, koje se odnose na preobrazbu aspekata lokalne kulture kako bi se djeci čitateljima olakšalo razumijevanje prevedenoga teksta, naziva adaptacijom kulturnoga konteksta (engl. *cultural context adaptation*). Gillian Lathey (2016) govori o krojenju izvornoga teksta prema onomu kako se percipiraju iskustvo i potrebe dječjega čitatelja, odnosno kako te dječje potrebe percipiraju odrasli. Takvim bi se postupcima, smatra Lathey, trebalo koristiti što je moguće rjeđe. Kwieciński (2001: 157) navodi nekoliko strategija kojima se kompenzira nepostojanje ekvivalenta kulturema u prevedenom tekstu: egzotizacija (engl. *exoticising procedures*), objašnjavanje (engl. *rich explicatory procedures*), priznata/prepoznata egzotizacija (engl. *recognised exoticisation*) i asimilacija (engl. *assimilative procedures*). Veselica Majhut (2012) navodi tri glavne prevoditeljske strategije: egzotizaciju, asimilaciju i neutralizaciju, a koja će od njih prevladavati ovisi, između ostaloga, o bliskosti polazne (izvorišne) i ciljne kulture.

U tu se svrhu uspoređuje prvi prijevod s ponovljenim prijevodima da bi se u njima identificirale kulturno-specifične jedinice kao što su vlastita imena, nazivi za hranu, arhaizmi, regionalni ili dijalektalni izrazi, idiomatski izrazi te se uspoređuju rješenja koja za njih iznalaze različiti prevoditelji, posebno u situacijama kada u kulturi ciljnoga jezika ta jedinica ne postoji ili ima različit intertekstualni status. Također, pronađene kulturno-specifične jedinice analiziraju se prema razini odomaćivanja i otuđivanja u prijevodima i ispituje se postoje li određene zakonitosti koje definiraju prijevode u različitim povijesnim i društveno-kulturnim kontekstima.

Ranija istraživanja prijevoda *Pinokija* nalazimo kod Julie Jolkesky (2006), koja uspoređuje dva brazilska prijevoda *Pinokija*, prvi iz 1933. i drugi iz 2002. na temelju leksika, idiomatskih izraza, sintakse i uporabe zamjenica i zaključuje da je prvi prijevod jače odomaćen, a u njemu ponuđena prevoditeljska rješenja prikladnija su za djecu čitatelje od recentnijega prijevoda sklonijega strategiji otuđivanja, gdje prevoditeljica, želeći ostati vjerna izvorniku, mora, kako bi tekst bio razumljiv dječjem čitatelju na brazilskom portugalskom, često pribjegavati dodatnim objašnjenjima u bilješkama, koje se u dječjoj književnosti nastoje izbjeći jer čine tekst manje pitkim. Asgari (2016) i Rossi (2014) istražuju prijevode s obzirom na društveni kontekst u kojem su nastali. Asgari analizira pet prijevoda na perzijski nastalih u Iranu 1955., 1975., 1990., 1994. i 1995., dok Rossi analizira semantičke aspekte u trima prijevodima *Pinokija* na njemački nastalima u Austriji 1948., 1986. i 2003. Oba su autora utvrdila da društveno-jezični kontekst utječe na prevoditeljske odluke. O'Sullivan (2005) u prijevodima na njemački ustanovljuje da je nakon prvoga, vjerna prijevoda, početkom 20. stoljeća, uslijedilo nekoliko adaptacija isključivo namijenjenih djeci, koje su često sadržavale snažne moralne poruke i talijanski su izvornik prilagodile njemačkim običajima i tradiciji, da bi tek prijevodi nastali u novije vrijeme bili u skladu s recentnijom tradicijom književnoga prijevoda. Pokorn (2012) u svojem istraživanju ustanovljuje da se u Sloveniji pribjeglo ponovnomu prevođenju *Pinokija* neposredno nakon Drugoga svjetskoga rata jer su ranija dva postojeća prijevoda potpisale osobe koje nisu predstavljale obrazac prikladnoga ponašanja za komunističku ideologiju.

Valerio (2013) je usporedila prijevode na engleski (1923), ruski (1936) i turski (2011) i zaključila da sva tri prijevoda, ovisno o društveno-kulturnom kontekstu u kojem se prevodilo, sadrže ideološke manipulacije. Ponekad je to ispuštanje nekih dijelova ili čitavih ulomaka, ponekad se mijenjao lik Pinokija i njegovi postupci, ako se smatralo da nisu prihvatljivi u danom trenutku, bilo društvenom, bilo odgojnom. Ponekad se dodaju elementi druge religije, primjerice islama u turskom prijevodu.⁵

Rezultati analize

Prijevod naslova djela

Naslov romana *Le avventure di Pinocchio: Storia di un burattino* u Kalebovu prijevodu iz 1943. preveden je vjerno izvorniku *Pustolovine Pinokija: pripovijest o jednome lutku*,⁶ da bi u svim kasnijim izdanjima naslov bio promijenjen u *Pinokio: Čudnovati doživljaji jednog lutka*. U ponovljenom prijevodu pak Ljerke Car Matutinović (1996) naslov djela glasi *Pinokio: neobični doživljaji jednog lutka*. U izvorniku se ne pojavljuje pridjev značenja „čudnovati“ niti „neobični“ pa je moguće da su ovi prijevodi naslova na hrvatski bili pod utjecajem naslova klasika Ivane Brlić-Mažuranić *Čudnovate zgode šegrta Hlapića* koji se 1913. pojavio u tisku te su prevoditelji, ili možda urednici, analogijom pribjegli tomu dodatku u naslovu djela. Ostali ponovljeni prijevodi različito prevode naslov: Snježana Knežević i Anna-Marie Maričić priklanjaju se Kalebovu dugogodišnjemu (drugomu) naslovu prijevoda dok Andrea Mirilović i Luko Paljetak prevode *Pinokio: pustolovine jednog lutka*. Izdanje Školske knjige pod nazivom „Metodički obrađena lektira“ u prijevodu Lane Bitenc ima jednostavno naslov *Pinocchio* (u nekim verzijama *Pinokio*), a e-knjiga u prijevodu Zvonimira Bulaje, jedina je uz Kalebov prvi prijevod vjerna izvorniku pa je naslov preveden kao *Pinocchio pustolovine – Priča o jednom lutku*.

Ideološki motivirana cenzura

Kako bismo odgovorili na prvo istraživačko pitanje: postoje li ideološki motivirane promjene i cenzura u tekstu prijevoda *Pinokija* nakon 1945., usporedno smo analizirali prvi Kalebov prijevod iz 1943. i njegova kasnija izdanja koja su izišla u bivšoj Jugoslaviji. Rezultati ranije u tekstu spomenutih istraživanja pokazuju da se u prijevodima dječje književnosti iz različitih jezika na hrvatski i druge jezike koji su bili u službenoj uporabi u FNRJ i kasnije u SFRJ, u razdoblju od 1945. do 1991., u pravilu provodila cenzura kada je riječ o religijskim sadržajima (Pokorn 2012, Hameršak i Zima 2015) ili kada su likovi imali neke karakteristike koje se nisu uklapale u model socijalističkoga čovjeka (Engler et al. 2009). No naša analiza ustanovila je da, za razliku od, primjerice, prijevoda *Heidi* (v. ibid.), de Amicisova *Srca* (v. Roić 2015) i Rodarijevih *Planete ispunjenih želja* i *Putovanja Plave strijele* (v. Andranka 2019), u kojima su takvi sadržaji izostavljeni ili promijenjeni, u izdanjima Kalebova prijevoda

⁵ U Hrvatskoj se politikama prevođenja talijanske proze na hrvatski bavila Iva Grgić Maroević (2017), a Sanja Roić (2015) pisala je o prevođenju djela *Srce* Edmonda De Amicisa.

⁶ Na koricama prvoga izdanja naslov je *Pinokio*, dok je u impresumu izostavljeno slovo 'j' iz imena lutka.

Pinokija objavljenima nakon 1945. ne samo da nije bilo ideoloških zahvata u tekst nego se čak u nekoliko navrata zaziva ime Božje, kada se to ne čini u izvorniku.

Tako Kaleb talijanski izraz „per carità“ (IT)⁷ ‘molim te/Vas’ prevodi kao „zaboga“ ili „za milost Božju/božju“ (VK),⁸ iako je, želeći, mogao izbjeći zazivanje imena Božjega. Frazu „contenti come pasque“, koja u talijanskom jeziku ima značenje ‘veoma/neizmjerno zadovoljni’, prevodi doslovno kao „zadovoljni smo kao na Uskrs“ (VK), a idiomatski izričaj „in men che si dice amen“ preveden je kao „prije nego bi rekao amen“ (VK), izrazom koji u hrvatskom jeziku ne postoji i moglo je biti prikladnije zamijeniti ga nekim drugim, koji bi bio u duhu hrvatskoga jezika (primjerice „za tili čas“). U nadmetanju s dječacima *Pinokio* ih uspoređuje sa „sedam smrtnih grijeha“ („Sette come i peccati mortali“, IT), što oni smatraju uvrjedom. Kada se *Pinokio* nađe u tijelu morskoga psa, čini mu se prema oštrumu mirisu pržene ribe „da je usred korizme“ (VK 1943) („che gli pareva d’essere a mezza quaresima“, IT). Kaleb dakle doslovno prevodi izvorni izraz. U drugom i kasnijim izdanjima „korizma“ je zamijenjena „postom“ (VK 1952), možda u namjeri da se izbjegne spominjanje crkvenoga razdoblja koje prethodi Uskrsu, jer se uz post mogu povezati i drugačije konotacije nego uz korizmu. Scena u kojoj ribari na obali, misleći da se *Pinokio* utopio, u bradu mrmljaju molitvu vjerno je prenesena u svim izdanjima prijevoda („brontolando sottovoce una preghiera“, IT – „mrmljajući podglas molitvu“, VK). „Una vera cuccagna“ ‘zemlja obilja’ u prijevodu (VK) je „prava blagoslovljena zemlja“, a lik svetoga Antuna također se pojavljuje u svim izdanjima prvoga hrvatskoga prijevoda („che Sant’ Antonio benedetto non la faccia provare neppure a voi“, IT – „da je blaženi sveti Antun ne bi dao doživjeti niti vama“, VK). Samo jedan izraz, onaj kojim Collodi na samom kraju romana opisuje *Pinokija* kada pogledavši se u ogledalu otkriva da se pretvorio u dječaka („con un aria allegra e festosa come una pasqua di rose“, IT), Kaleb u prvom izdanju iz 1943. prevodi doslovno „izrazom veselim i svečanim kao na Duhove“, dok su u svim izdanjima nakon 1945. „Duhovi“ izostavljeni i prijevod glasi „s izrazom veselim i svečanim kao na blagdan“. Mona Baker (1992) navodi strategiju zamjene specifičnoga izraza hiponimom ili širim, općenitim izrazom kao jednu od češćih strategija kojom se prevoditelji služe kada ne postoji izravna ekvivalencija u izvorniku i jeziku prijevoda. U ovom su slučaju „Duhovi“ zamijenjeni „blagdanom“.

Iz analize prvoga prijevoda proizlazi dakle da je prevoditelj uglavnom zadržao sve izraze iz izvornika koji se mogu povezati s religijom, što je za prvo izdanje objavljeno 1943. za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske i očekivano. No niti u izdanjima *Pinokija* koja su se pojavila nakon 1945. ne dolazi do promjena, nego se prijevod, nepromijenjen, ponavlja u svim izdanjima do 1998. godine, kada se biblioteka Vjeeverica ugasila, stečajem nakladničkoga poduzeća Mladost (usp. Radošević 2016).

⁷ Svi navodi iz talijanskoga izvornika preuzeti su s mrežnoga izdanja iz 1983. objavljena prigodom stotoga rođendana prvoga izdanja *Pinokija* iz 1883. godine (Collodi 1883/1993). Riječ je o talijanskom izvorniku objavljenom prigodom stote godišnjice od prvoga objavljivanja *Pinokija*, tj. o tekstu koji se smatra službenim izvornikom. Tekst je uspoređen i s kritičkim izdanjem (Collodi 1883/1993) na svim citiranim mjestima i nisu nađene razlike. U radu se taj tekst navodi kao IT (izvorni tekst).

⁸ Za prijevod Vjekoslava Kaleba rabi se oznaka VK i godina izdanja ako je relevantna.

Usporedimo li na koji su način prevedeni gore navedeni izrazi u analiziranim ponovljenim prijevodima, uočiti ćemo da prevoditelji nisu načinili bitne promjene u odnosu na prvi prijevod, no za neke od njih ponudili su prikladnije hrvatske izraze. Kod Car Matutinović⁹ tako „zadovoljni smo kao na Uskrs“ (VK) postaje „potpuno zadovoljni“ (CM), a „prije nego bi rekao amen“ (VK) prevoditeljica prevodi izrazom „u tren oka“ (CM), koji bolje odgovara izvornomu značenju nego Kalebov prijevod. Slično čini i Lana Bitenc, prevoditeljica metodički obrađenoga izdanja Školske knjige, koja taj izraz prevodi kao „prije nego što je rekao ‘keks’“ (LB).¹⁰ Još jedan izraz koji je Car Matutinović promijenila je „blagoslovljena zemlja“ (VK), koja je sada biblijska „zemlja u kojoj teče med i mlijeko“ (CM). Isti izraz koristi i Bitenc, a Bulaja ga prevodi kao „najljepša zemlja na ovome svijetu, pravi raj!“ (ZB).¹¹ Kalebov prijevod „da je blaženi sveti Antun ne bi dao doživjeti niti vama“ (VK) kod Car Matutinović glasi „Neka vas sveti Antun, blaženi, sačuva od toga“ (CM), a slično ga je preveo Bulaja: „Sramota, dragi gospodaru, da je blaženi sveti Ante ne bi dao niti vama!“ (ZB). No Bitenc ovaj izraz prevodi pogrešno pa dobivamo rečenicu koja nema isto značenje kao u izvorniku: „Bila je to takva sramota [...] da je nije doživio niti sveti Antun“ (LB). Izraz na kraju romana, kada Pinokio ugleda svoj novi lik u ogledalu, na prethodno navedenom mjestu jedino Bulaja prevodi doslovno: „s izrazom lica veselim i svečanim kao na Duhove“ (ZB), dok se druge dvije prevoditeljice odlučuju za „veselog, blagdansko raspoloženja“ (CM i LB) vjerojatno želeći izbjeći spominjanje blagdana Duhova jer hrvatski jezik nema idiom takva značenja. Ostali su izrazi u sva tri ponovljena prijevoda prevedeni isto ili vrlo slično Kalebovu prijevodu.

Pokorn (2012) navodi ideološku neprihvatljivost teksta kao jedan od razloga za ponovno prevođenje. No u slučaju Pinokija, moramo zaključiti da to nije bio razlog za ponovno prevođenje jer u ovom dječjem klasiku nije bilo ideološki motiviranih intervencija za vrijeme bivše Jugoslavije, a razlozi za njihovo izostajanje mogu biti različiti. Pinokio je sekularno djelo i kao takvo bilo je prihvatljivo i poželjno za čitanje u socijalističkom kontekstu. Osim toga, roman je od početka uvođenja popisa osnovnoškolske lektire u nastavni plan i program bio uključen u lektiru za niže razrede osnovne škole. Autor se također svojim progresivnim idejama i sudjelovanjem u borbi za ujedinjenje Italije uklapao u model „prihvatljivoga ponašanja“. Prevoditelj je od 1943. bio u partizanima, a nakon 1945. politički i društveno angažiran u tadašnjoj državi,¹² pa se, pretpostavljamo, nije dovodio u pitanje ili provjeravao njegov prijevod te je *Pinokio*, kao i još neki prijevodi dječje književnosti, „promakao čuvarima poretka“ (Hamersak i Zima 2015: 83). Ponovljeni prijevodi nisu dakle trebali „ispravljati“ cenzurirane dijelove, nego su, kao što se vidi iz nekih prevoditeljskih rješenja, ponešto osuvremenili ili poboljšali neke Kalebove izraze te ih odomaćivanjem učinili razumljivijima suvremenomu dječjemu čitatelju.

⁹ Za prijevod Ljerke Car Matutinović rabi se oznaka CM.

¹⁰ Za prijevod Lane Bitenc rabi se oznaka LB.

¹¹ Za prijevod Zvonimira Bulaja rabi se oznaka ZB.

¹² Hrvatski biografski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža <<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=167>> (pristup 27. prosinca 2017.).

U nastavku se analiziraju prevoditeljske strategije koje su uočene u prevođenju još nekih kulturno-specifičnih jedinica: osobnih imena i toponima, naziva za hranu, arhaizama, dijalektalnih izraza i frazema kako bi se ustanovilo postoje li određene zakonitosti koje definiraju prijevode u različitim povijesnim i društveno-kulturnim kontekstima.

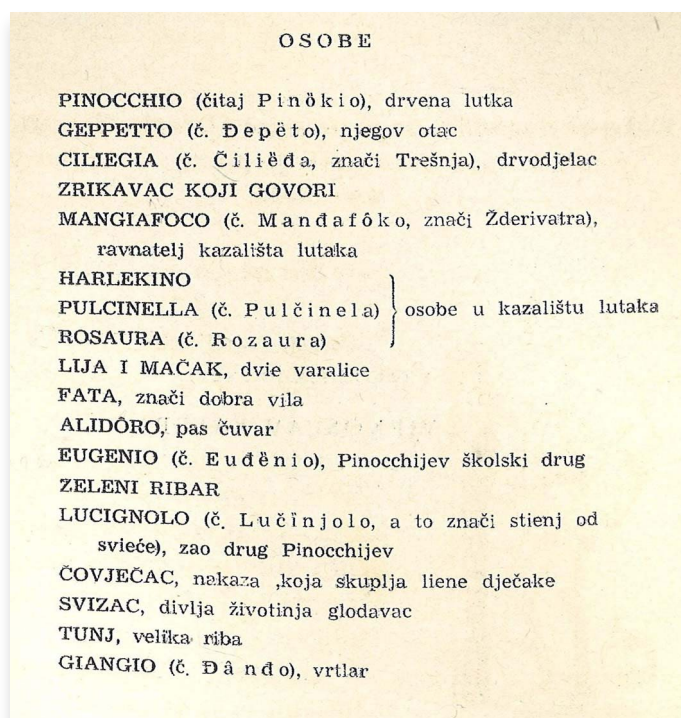
Prevođenje imena

Za vlastita imena, nadimke i neke od izmišljenih toponima u prvom prijevodu iz 1943. koriste se izvorni oblici, dok su u svim izdanjima nakon 1945. u najvećem broju slučajeva imena iz izvornika napisana prema izgovoru u hrvatskom jeziku, hrvatskom abecedom (Tablica 1). Tako „Gepetto“ postaje „Đepeto“, majstor „Ciliegia“ je „Čiljeđa“, „Lucignolo“ je „Lučinjolo“, a lutkar „Mangiafoco“ je „Mandafoko“. Nadimak „Polendina“ (IT) zadržan je u izvornom obliku, a uz prvo pojavljivanje toga nadimka u priči, autor objašnjava da je Gepetto nadimak dobio zbog vlasulje koju je nosio na glavi, a bila je žute boje, slične kukuruznim žgancima ili palenti (usp. IT: 4 „[...] lo chiamavano col soprannome di Polendina, a motivo della sua parrucca gialla, che somigliava moltissimo alla polendina di granturco“). Nadimak prema tomu nema potrebe prevoditi jer je njegovo značenje i bez toga jasno.

Tablica 1. Prijevodi osobnih imena

Talijanski izvornik (1983)	Kaleb (1943)	Kaleb (1952)	Car Matutinović (1996)	Bitenc (2003)	Bulaja (n. d.)
Gepetto	Gepetto	Đepeto	Đepeto (Gepetto)	Gepetto	Gepetto
maestro Ciliegia	majstor Ciliegia	majstor Čiljeđa	majstor Čiljeđa/ meštar Trešnjić	majstor Trešnjić	majstor Ciliegia
Lucignolo	Lucignolo	Lučinjolo	Lučinjolo (Lucignolo)	Žizak	Lucignolo
Mangiafoco	Mangiafoco	Mandafoko	Mandafoko (Mangiafoco)	lutkar Gutač vatre	Mangiafoco
Polendina	Polendina	Polendina	Palentica	Palentica	Polendina
Arlecchino e Pulcinella	Harlekino i Pulcinella	Harlekin i Pulčinela	Harlekin (Arlecchino) i Pulčinela (Pulcinella)	Arlecchino i Pulcinella (izgovor u zagradi)	Harlekin i Pulcinella (detaljna bilješka)
Fata	Fata	Vila	Vila	Vila	Vila
Giangio	Giangio	Đando	Đando	Giangio	Giangio
Eugenio	Eugenio	Eugenio	Eudenio (Eugenio)	Eugenio	Eugenio
Rosaura	Rosaura	Rozaura	Rozaura (Rosaura)	Rosaura	Rosaura

Za neka od imena, koja imaju prevodljivo značenje, u kasnijim je izdanjima Kalebova prijevoda u bilješkama navedeno objašnjenje: „čiljeđa“ – tal. ‘trešnja’, „Lučinjolo“ – tal. ‘stijenj’, ‘fitilj’. Likovi iz *commedie dell’ arte* (Arlecchino, Pulcinella) su u prvom izdanju prijevoda „Harlekino“ i „Pulcinella“, a kasnije postaju „Harlekin“ i „Pulčinel“. „Zemlja Barbagianna“ (VK 1943) („il paese dei Barbagianni“, IT) prevedena je u svim poslijeratnim izdanjima kao „zemlja Barbadana“, uz objašnjenje u bilješci da je to zemlja „sova i budala“. Čini nam se da je objašnjenje neprecizno i nije u potpunosti jasno hrvatskomu djetetu čitatelju. Naime, u talijanskom jeziku „barbagianni“ može označavati vrstu sove, ali i osobu budalasta ponašanja, a u *Pinokiju* je riječ o drugom značenju pa čitatelj ne može odgonetnuti koja je veza između sova i budala. Valja spomenuti lik dobre vile za koji je u prvom izdanju Kaleb ostavio talijanski naziv „Fata“ ili „Fatina“, a samo se na nekoliko mjesta u tekstu odlučuje za prijevod, kao da čitatelje želi podsjetiti na značenje riječi „fata“ u talijanskom jeziku. No u svim kasnijim izdanjima „Fata“ je zamijenjena „Vilom“. Od svih izdanja, jedino je za prvo izdanje karakteristično da na početku djela, na poledini naslovne stranice, sadrži popis likova koji se pojavljuju u romanu, s izgovorom i ponekim dodatnim pojašnjenjem, što čitateljima olakšava praćenje jer se u svakom trenutku čitanja mogu vratiti na početak i ponoviti ili provjeriti ako su nešto zaboravili (v. Sliku 1).

Sl. 1. Poledina naslovne stranice 1. izdanja *Pinokija* iz 1943. godine
 Fig. 1. Verso of the title page of the 1st Croatian edition of *Pinocchio* in 1943

Car Matutinović, kao i Kaleb, imena piše kako se izgovaraju na hrvatskom jeziku, navodeći u zagradi njihov izvorni oblik. Jedino za majstora Čiljeđu ponekad rabi „meštar Trešnjić“ (CM), a nadimak „Polendina“ postaje „Palentica“ (CM), dakle prijevod na hrvatski. Bitenc za prevodljiva imena koristi hrvatske nazive: tako „Lucignolo“ postaje „Žižak“, „maestro Ciliegia“ je uvijek „meštar Trešnjić“, „Mangiafoco“ je „lutkar Gutač vatre“ a nadimak „Polendina“ također postaje „Polentica“. Ostala imena Bitenc zadržava u izvornom obliku, navodeći njihov izgovor u bilješci. Bulaja pak uvijek zadržava izvorne nazive koji su popraćeni bilješkama na dnu stranice, koje su nekad vrlo detaljne (primjerice: „Mangiafoco“ na talijanskom znači ‘jedač vatre’). Kalebova „zemlja Barbađana“ postaje za čitatelje prihvatljivija i razumljivija „Zemlja budala“ (CM).

Usporedbom prijevoda može se zaključiti da su svi prevoditelji uglavnom dosljedni u provođenju strategije za koju su se odlučili te da vode računa o djetetu čitatelju, nastojeći ponuditi prevoditeljska rješenja koja nije potrebno opteretiti dodatnim informacijama u obliku bilježaka, koje usporavaju čitanje. Iznimka je prijevod Zvonimira Bulaje, koji uz neka imena sadrži opširne bilješke.

Prevođenje izraza za hranu

Izrazi za hranu posebno su zanimljivi iz traduktološke perspektive. Nekoliko je ulomaka u *Pinokiju* u kojima se detaljno opisuje hrana i koji iziskuju umješnost i kreativnost prevoditelja. U nastavku za ilustraciju donosimo nekoliko prevoditeljskih rješenja.

Usporedbom prvoga i kasnijih izdanja Kalebova prijevoda uočeno je da su načinjene manje promjene u odabiru leksika. Kada *Pinokio*, gladan, traži u kući hranu i pronalazi jaje te želi napraviti kajganu („Ne farò una frittata“, IT), „kajgana“ iz prvoga izdanja postaje u kasnijim izdanjima „jajnica“, te se tako posve razumljiva i uobičajena riječ nepotrebno zamjenjuje rijetkom, za koju je potrebno dodati bilješku s objašnjenjem. No nakon nekoliko izdanja „kajgana“ se vraća, a isto se događa i s još nekoliko izraza, primjerice, „šećer“ iz prvoga izdanja promijenjen je 1952. u talijanizam „cukar“, čest u regionalnom primorskom i dalmatinskom govoru, da bi u kasnijim izdanjima opet postao „šećer“; „tava“ (VK 1943) je zamijenjena „prsurom“ (1952), prema talijanskomu venetskomu i tršćanskomu dijalektu „fersora“ ‘tava’, ali je također kasnije ponovno vraćena.

S obzirom na geografsku bliskost talijanske i hrvatske kulture i na brojne neposredne i posredne kulturne veze i utjecaje, naročito u području hrane, moglo bi se očekivati da će izrazi za hranu biti poznati hrvatskomu čitatelju. No s obzirom na velik vremenski razmak koji stoji između nastanka izvornika i današnjega čitatelja, pogotovo dječjega čitatelja s nedovoljno širokim iskustvom iz područja gastronomije, prevoditelji su pribjegli različitim strategijama. Za ilustraciju će poslužiti ulomak iz 19. poglavlja kada *Pinokio* sanjari o tom što bi uradio kada bi ga na Polju čudesa dočekalo sto tisuća zlatnika (IT 1983: 39, istaknula autorica):

Vorrei avere un bel palazzo, mille cavallini di legno e mille scuderie, per potermi baloccare, *una cantina di rosoli e di alchermes* (1), *e una libreria tutta piena di canditi* (2), *di torte* (3), *di panattoni* (4), *di mandorlati* (5) e *di cialdoni colla panna* (6).

U ovom kratkom ulomku moguće je analizirati nekoliko problema i prevoditeljskih rješenja (Tablica 2). Prva dilema pojavljuje se u prevođenju naziva dvaju likera („rosolio“ i „alchermes“, IT) koje prevoditelji uglavnom odomaćuju („medovina“ i „kruškovac“, VK) i/ili generaliziraju („likeri“, CM i LB). Egzotizacija bi možda bila dobro rješenje za odrasle čitatelje, no ponuđeni prijevodi u obliku „medovine i kruškovca“ ili „likera“ prikladniji su nego posuđenica „rozolino“ (ZB), koja zahtijeva objašnjenje pojma u bilješci na dnu stranice i čitatelja opterećuje dodatnim informacijama.

Tablica 2. Prijevodi izraza za hranu

Talijanski izvornik (1983)	Kaleb (1943)	Kaleb (1952)	Car Matutinović (1996)	Bitenc (2003)	Bulaja (n. d.)
una cantina di rosoli e di alchermes (1)	podrum pun medovine i kruškovca	podrum pun medovine i kruškovca	podrum pun likera (i kolača)	jedan podrum s likerima	podrum pun rozolina i kruškovca (bilješka: vrste alkoholnog pića, likera)
e una libreria tutta piena di canditi (2)	knjižnicu krcatu pekmeza	smočnicu krcatu pekmeza	ormar, pun ušećerenog voća	trgovinicu punu kandiranog voća	knjižnicu punu bombona
di torte (3)	medenjaka	torta i medenjaka	-	torta	torti
di panattoni (4)	sirnica	sirnica	-	kolačića	pogača
di mandorlati (5)	prženih bajama	prženih bajama (bilješka: badem)	slatkiša od badema	mandolata (bilješka: slatkiš od badema)	badema
e di cialdoni colla panna (6)	(i) listnjaka s vrhnjem	(i) lisnjaka s vrhnjem	(i) kolača sa šlagom i vrhnjem	(i) kolača sa šlagom	(i) kolača s vrhnjem

Talijanski izraz „libreria“ (IT), koji Collodi koristi na šaljiv način sa značenjem ‘police/ormara koji služi za spremanje boca skupih, rijetkih vina kako bi bile izložene pogledu’ (prema značenju ‘polica za knjige ili biblioteka’, v. Zingarelli 2016), nije uvijek najsretnije preveden, pa tako Kaleb prvo govori o „knjižnici“ (VK 1943) a potom o „smočnici“ (VK 1952), Car Matutinović rabi „ormar“, dok Bitenc ima izraz „trgovinica“, koji nam se čini pogriješnim.

„Canditi“ (IT) ‘kandirano voće’ postaje „pekmez“ (VK), „ušećereno voće“ (CM), „kandirano voće“ (LB) ili „bomboni“ (ZB).

„Torte“ (IT) su „medenjaci“ (VK, 1943) ili „torte i medenjaci“ (VK, 1952), Car Matutinović izostavlja prijevod, a Bitenc i Bulaja prevode kao „torte“. Torta ima jednaku konotaciju na talijanskom i hrvatskom jeziku.

Talijanski izraz „panattone“ (IT) nije istovjetan hrvatskomu izrazu „sirnica“ (VK) koji se odnosi na slatki kruh ili pogaču koja se u nekim dijelovima Hrvatske peče u vrijeme Uskrsa, dok se talijanski kolač priprema i jede o Božiću. No u oba slučaja riječ je o vrsti slatkoga kruha. Umjesto sirnice, koja se uglavnom čuje i razumije u Dalmaciji, Bulaja izabire neutralniji izraz „pogača“, iako se ovdje radi o riječi koju čitatelji, ovisno o svom znanju o svijetu mogu klasificirati kao kruh ili kao kolač. „Slatka pogača“ bila bi bliža talijanskomu izvorniku i umanjila bi mogućnost nesporazuma. Bitenc prevodi neodređeno kao „kolačići“, dok Car Matutinović izostavlja taj izraz.

„Mandorlato“ (IT) je slatkiš od badema, omiljen u Italiji. „Mandolat“, kako ga prevodi Bitenc (uz objašnjenje u bilješci) poznat je u primorskoj i dalmatinskoj Hrvatskoj, no prilično nepoznat u njezinu kontinentalnom dijelu, pa stoga ne čudi da su prevoditelji pribjegli drugim strategijama: Car Matutinović poopćuje izraz i pretvara ga u „slatkiš od badema“, dok se Kaleb odlučuje za „pržene bajame“, no tu se radi o različitoj slastici, iako je u osnovi jedne i druge badem. Bulaja jednostavno prevodi kao „bademi“.

Posljednji slatkiš koji se spominje u ovom ulomku jest „cialdoni colla panna“ (IT), vrsta slatkih hrskavih tuljaca, koji se mogu puniti tučenim slatkim vrhnjem. Tu se većina prevoditelja odlučuje za generalizaciju pa prevode kao „kolač“ (CM, LB, ZB), osim Kaleba koji rabi izraz „listnjak/lisnjak“, koji ne nalazimo u hrvatskim rječnicima, no podsjeća na lisnato tijesto ili kolače za koje se takvo tijesto priprema. Kolač je punjen „vrhnjem“ (VK, ZB) ili „šlagom“ (LB) ili pak „šlagom i vrhnjem“ (CM), kao da se u potonjem prijevodu želi naglasiti raskoš kolača.

Većina izraza za hranu vjerno je prevedena, no pronalazimo nekoliko prilagodaba (odomaćivanja) (primjerice, „rosoli“ – „medovina“; „alchermes“ – „kruškovac“), poopćavanja („canditi“ – „bomboni“; „cialdoni“ – „kolač“, „mandorlati“ – „bademi“) i ispuštanja (CM ne prevodi „panattoni“), pogotovo tamo gdje ne postoji intertekstualna podudarnost između kulturno-specifičnih jedinica u polaznom i ciljnom jeziku. Uočena je i poneka netočnost u prijevodu (na primjer, „trgovinica“ za „policu“).

Arhaizmi, tuđice i dijalektalni izrazi

U Kalebovu je prijevodu nekoliko izraza koji su današnjemu dječjem čitatelju teže razumljivi jer nisu više u redovitoj uporabi. To su, primjerice, „bradva“, „djelati“, „oružnik“, „čeljade“, „obješenjak“, „pobenavio“, „čupica soli“, „kesa“, „zaduha“, „voštanica“, „bilo“, „gnjetlovi“, „harnost“, „ognjica“. U ponovljenom prijevodu Ljerke Car Matutinović zamijenjeni su suvremenijim, djeci bližim izrazima („sjekira“, „praviti/izrađivati“, „žandar“, „duša“, „deran“, „pošašavio“, „prstovet soli“, „novčarka“, „astma“, „svijeća“, „puls“, „paunovi“, „zahvalnost“, „vrućica“). Bitenc umjesto „duša“ rabi „osoba“, a Bulaja za „oružnika“ ima „policajca“, a „obješenjak“ je „vragolan“.

Isto tako, u Kalebovu prijevodu nekoliko je tuđica koje su u ponovljenim prijevodima zamijenjene izrazima iz hrvatskoga standardnoga jezika. Turcizmi „evala mu“, „pazar“ i „pervaz“ (prema turskomu „parvez“ ‘rub’), zamijenjeni su izrazima „svaka mu čast“ (CM), „sajam“ (CM) ili „tržnica“ (LB, ZB) i „rub ceste“ (CM), „nasip uz cestu“ (LB) i „rubnik ceste“ (ZB). Talijanizmi „cukar“ (prema tal.: „zucchero“) i „kušin“ (prema tal.: „cuscino“) postaju „šećer“ i „jastuk“. Zanimljivi su prijevodi riječi „gattabuia“ (IT), koja u talijanskom jeziku predstavlja kolokvijalni izraz za zatvor. Kaleb je prevodi kao „buturnica“ (prema rumunjskom), Car Matutinović „onkraj brave“, Bitenc kao „zatvor“, a Bulaja je najbliži šaljivoj konotaciji talijanskoga izvornika s prijevodom „čuza“. Kalebova „kvasina“ postaje u svim ponovljenim prijevodima „ocat“.

Prevođenje frazema

Prevođenje idiomatskih izričaja posebno je osjetljivo, što ćemo prikazati na nekoliko primjera (v. Tablicu 3). Frazemi su u ponekim prijevodima prevedeni doslovno iz izvornika, što rezultira neprikladnim, nezgrapnim izrazima.

U 6. poglavlju, starčić s prozora polije Pinokija vodom i on se pokisao vraća kući. Fraza „bagnato come un pulcino“ (IT) ‘mokar kao pile’ nije u svim prijevodima dana u duhu hrvatskoga jezika. Kaleb ju prevodi kao „mokar kao pijevac“, a Car Matutinović i Bulaja također ostaju pri usporedbi s piletom [„mokar poput pileta“ (CM) i „mokar kao pilence“ (ZB)]. Samo je Bitenc upotrijebila hrvatski ekvivalent „mokar kao miš“. Nešto kasnije, u 12. poglavlju, Pinokio pokazuje zlatnike Lisici i Mačku, i žali što im od toga prizora „cure sline“ ili „rastu zazubice“ („Mi dispiace di farvi venire l’acquolina in bocca“, IT). I tu Kaleb i Bulaja rabe varijacije „navire voda oko zuba“ (VK), ili „iz usta [je] počela curiti voda“ (ZB). S druge strane, Car Matutinović i Bitenc prevode prikladnim frazemom „žao mi je što vam rastu zazubice“. U 25. poglavlju Pinokio razgovara s Vilom i tuži se da nije narastao te da je „alto come *un soldo di cacio*“ (IT, kurziv M. A., ‘visok koliko novčić sira’), koristeći frazem koji je označavao debljinu kriške sira koja se mogla kupiti za jedan novčić vrlo niske vrijednosti (soldo), pa je i kriška sira koja se za njega mogla kupiti bila tanka. Kaleb i Bulaja pronalaze prikladan prijevod „malen kao čepić“ (VK) ili „malen kao čep“ (ZB), dok prijevodi „malen kao gruda sira“ (CM) i „malen poput rupice u siru“ (LB) ne odgovaraju stvarnomu smislu u izvornom tekstu. Podsjetimo da je Hlapić u romanu Ivane Brlić Mažuranić „malen kao lakat“.¹³

¹³ Prastara mjerna jedinica duljine, osnovana na prirodnoj mjeri, duljini ljudske ruke od lakta do vrha prstiju. Iznosila je između 40 i 80 cm <<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35166>> (pristup 1. ožujka 2018.).

Tablica 3. Prijevodi frazema

Talijanski izvornik (1983)	Kaleb (1943)	Kaleb (1952)	Car Matutinović (1996)	Bitenc (2003)	Bulaja (n. d.)
bagnato come un pulcino (11)	mokar kao pijevac	mokar kao pijevac	mokar poput pileta	mokar kao miš	mokar kao pilence
Mi dispiace di farvi venire l'acquolina in bocca (22)	Zbilja mi je žao da vam navire voda oko zuba...	Zbilja mi je žao da vam navire voda oko zuba...	Žao mi je što vam rastu zazubice...	Žao mi je što vam rastu zazubice...	...žao što vam je zbog mene iz usta počela curiti voda...
Sono sempre rimasto alto come un soldo di cacio (53)	Ostao sam uvijek malen kao čepić.	Ostao sam uvijek malen kao čepić.	Ostao sam malen poput grude sira.	Ostao sam malen poput rupice u siru.	Ostao sam malen kao čep.

Netočnosti u prijevodima

U svim su prijevodima uočene leksičke pogreške. No, nema ih mnogo i čini se da je uglavnom riječ o previdima ili omaškama, koje nemaju bitna utjecaja na estetski doživljaj i razumijevanje teksta (Tablica 4).

Tako Kaleb i Bulaja izraz „bara“ (IT, ‘lijes, mrtvački sanduk’) pogrešno prevode kao „nosila“, boja nosa majstora Ciliegie je „paonazza“ (IT, ‘ljubičasta’), a ne „paunaste boje“ (VK), što kasniji ponovljeni prijevodi ispravljaju. Velike oči iz izvornika („occhiacci“) Kaleb i Bulaja prevode deminutivom „očice“ i „okice“, a to ponovno ispravljaju ostali prijevodi pa imamo „očurde“ (CM, LB). „Frusta fatta [...] di code di volpe“ (IT) ‘bič od lisičjih repova’ u svim je prijevodima postao bič izrađen od „vučjega repa“, a Pinokio je ponekad umjesto šesnaest košarica („sedici canestri“), napravio sedamnaest (CM, LB). Izraz „colazione“ Kaleb prevodi kao „ručak“, dok su ostali prevoditelji precizniji pa imamo „doručak“ (LB, ZB) ili „marendu“ (CM). Još neke od pogrešaka su „breskve“ (CM) tamo gdje bi trebale biti „marelice“ („albicocche“, IT) te „kozlić“ (VK, ZB) za „srnu“ („capriolo“, IT). Ne znamo zašto je Bitenc „grahoricu“ („lupini“, IT) zamijenila „kavom“, ali mogući je razlog očekivanje prevoditeljice da djeca neće razumjeti značenje te riječi. Iz istoga se razloga Bulaja vjerojatno odlučuje za „grah“.

Usporedba ponovljenih prijevoda pokazala je da se neki pogrešni prijevodi pojavljuju u više različitih prijevoda pa se postavlja pitanje jesu li prevoditelji uvijek krenuli od izvornika ili im je kao polazište poslužio već prevedeni tekst, odnosno je li u svim slučajevima riječ o prijevodu ili se možda radi o preradi (engl. *revision*).

Tablica 4. Leksičke pogreške u prijevodima

Talijanski izvornik (1983)	Kaleb (1943)	Kaleb (1952)	Car Matutinović (1996)	Bitenc (2003)	Bulaja (n. d.)
Occhiacci di legno ...	Očice od drva ...	Drvene očice...	Očurde iz drva...	Drvene očurde...	Drvene okice...
Aspetto la bara	Čekam nosila	Čekam nosila	Čekam kovčeg	Čekam mrtvački lijes	Čekam da po mene dođu nosila...
paonazza	paunaste boje	paunaste boje	ljubičast	ljubičast	ljubičast
frusta, fatta di serpenti e di code di volpe...	bičem načinjenim... od zmija i od vučjeg repa	bičem ufrkanim... od zmija i od vučjeg repa	bič napravljen od zmija i vučjeg repa	Bič načinjen od zmija i dugog vučjeg repa	Bičem, napravljenim od isprepletenih zmija i vučjeg repa
capriolo	kozlič	kozlič	srna	srna	kozlič
...invece di far otto canestri di giunco, ne fece sedici.	Mjesto da izradi osam košarica od site, napravio ih je šesnaest	Mjesto da izradi osam košarica od site, napravio ih je šesnaest	Pa je umjesto osam košara od site, napravio sedamnaest	Pa je umjesto da napravi osam košara od pruća, napravio sedamnaest	A umjesto da napravi osam košara od pruća, napravio ih je šesnaest
Sara andato a far colazione	Bit će otišao na ručak	Bit će otišao na ručak	Bit će da je otišao na marendu	Otišao je na doručak	Otišao je na doručak
...albicocche di alabastro	kajsije od alabastera	kajsije od alabastera	breskve	marelice od alabastra	kajsije od alabastera
un piccolo sacchetto, dove ci tengo i lupini	malu vrećicu u kojoj držim grahoricu	malu vrećicu u kojoj držim grahoricu	–	vreću u kojoj držim kavu	malu vrećicu u kojoj držim grah

Zaključci

Na temelju provedenoga istraživanja nekoliko prijevoda *Pinokija*, i prvoga i ponovljenih prijevoda, možemo donijeti nekoliko zaključaka. Usporedba prvoga prijevoda iz 1943., njegovih ponovljenih izdanja nakon 1945. i triju ponovljenih prijevoda nastalih 1990-ih i kasnije pokazala je da je u svima njima poštivan tekstualni integritet te svi vjerno prevode izvornik. Ni u jednom prijevodu nema izostavljenih

rečenica ili ulomaka. S obzirom na različit društveno-politički kontekst u kojem su se prijevodi pojavili, nema većih razlika između prvoga prijevoda i njegovih kasnijih izdanja, kao što nisu uočene značajne razlike između Kalebova prijevoda i analizirana tri ponovljena prijevoda. U izdanjima Kalebova prijevoda nakon 1945. uglavnom su zadržani svi izrazi iz izvornika koji se mogu povezati s religijom i oni se, nepromijenjeni, pojavljuju u svim izdanjima Vjeverice do 1998. godine. Usporede li se ti izrazi s ponovljenim prijevodima, uočiti ćemo da prevoditelji nisu načinili bitne promjene u odnosu na prvi prijevod, no za neke od njih ponudili su prikladnije ili suvremenije hrvatske izraze. Ideološka neprihvatljivost teksta (Pokorn 2012) dakle u *Pinokiju* nije bila razlog za ponovno prevođenje. Razlozi za izostajanje ideološki motiviranih intervencija u tekstu za vrijeme bivše Jugoslavije mogu biti različiti: sekularnost djela, autorove progresivne ideje i njegovo sudjelovanje u borbi za ujedinjenje Italije te lik prevoditelja, koji se prije 1945. svrstao na „pravu“ stranu te je po završetku rata bio politički i društveno angažiran u tadašnjoj državi; stoga se nije dovodio u pitanje ili provjeravao njegov prijevod. Ponovljeni prijevodi nisu pak imali što „ispravljati“, kada je riječ o cenzuri. Prema trima razlozima za ponovno prevođenje koje navodi Pokorn (2012), a to su jezični i stilski razlozi, problematičan prevoditelj i ideološki neprihvatljivi ulomci, za hrvatske ponovljene prijevode *Pinokija*, uglavnom je riječ o prvom razlogu, dok ponovljeni prijevodi koji bi se mogli povezati s ostalim dvama razlozima nisu pronađeni.

Na temelju usporedbe prijevoda kulturno-specifičnih jedinica moguće je donijeti nekoliko zaključaka. Imena likova prevedena su dosljedno i svaki od prevoditelja slijedi određenu logiku pri prevođenju te vodi računa o djetetu čitatelju, nastojeći ponuditi prevoditeljska rješenja koja u većini slučajeva nije potrebno opteretiti dodatnim informacijama u obliku bilježaka, koje usporavaju čitanje. Kada je riječ o izrazima za hranu, prevoditelji pribjegavaju različitim strategijama, opet imajući u vidu ciljno čitateljstvo i velik vremenski razmak koji stoji između nastanka izvornika i današnjega čitatelja, pogotovo dječjega čitatelja s nedovoljno širokim iskustvom iz područja gastronomije. Većina izraza za hranu vjerno je prevedena, no ima nekoliko prilagodaba (odomaćivanja), poopćavanja i ispuštanja, pogotovo tamo gdje ne postoji intertekstualna podudarnost između kulturno-specifičnih jedinica u polaznom i ciljnom jeziku. Teže razumljivi arhaizmi zamijenjeni su u ponovljenim prijevodima suvremenijim izrazima, a isto se dogodilo i s regionalnim izrazima iz prvoga prijevoda, koji su zamijenjeni standardnim ekvivalentima. Prevoditeljska su rješenja za frazeme raznolika: neki su frazemi zamijenjeni funkcionalnim ekvivalentima u ciljnom jeziku (Nida 1993), no u svim prijevodima ima poneki doslovan prijevod frazema, koji značenjem ne odgovara izvorniku pa zaključujemo da svi prijevodi podjednako sadrže odlična, ali i manje prikladna rješenja. Nekoliko je primjera odomaćivanja, poopćavanja ili izostavljanja riječi iz izvornika. Nije dakle pronađena potvrda za hipotezu ponovljenoga prijevoda, osim u činjenici da su ponovljeni prijevodi osuvremenili tekst te ga učinili nešto pitkijim i razumljivijim za današnje dječje čitatelje. U svakom od prijevoda ima pokoja leksička pogriješka, a ponekad se ista pogriješka provlači kroz više prijevoda.

Na kraju možemo reći da svi prijevodi uvažavaju dječjega čitatelja, ne podcjenjuju ga suvišnim odomaćivanjem. Time se održavaju visoki kriteriji književnih tekstova koji se dječjim čitateljima nude u prijevodu, potičući njihovu radoznalost i otvorenost prema tekstu koji dolazi iz različita jezika i kulture. Vjerujemo da se na taj način razvija pozitivan odnos prema drugomu i različitomu, a strana se kultura ne pokušava ukalupiti i prikazati kao vlastita.

Ostaje otvoreno pitanje u kolikoj su mjeri ponovljeni prijevodi stvarno prijevodi, ili je riječ o preradama jer neka prevoditeljska rješenja ili pogriješke u prijevodu navode nas na zaključak da prevoditelji možda nisu konzultirali izvornik nego su neke formulacije iz prvoga prijevoda prenijeli i u svoje prijevode. No razlike između prijevoda i prerada mogu biti predmetom rasprave nekoga budućega rada o ponovljenim prijevodima.

Popis literature

Primarna literatura

- Brlić-Mažuranić, Ivana. 2003. *Čudnovate zgode šegrta Hlapića*. Zagreb: Znanje.
- Collodi, Carlo. 1883/1983. *Le avventure di Pinocchio: Storia di un burattino*. Pescia: Fondazione Nazionale Carlo Collodi. <http://www.pinocchio.it/Download/Testo_ufficiale_LeAvventure_di_Pinocchio.pdf> (pristup 7. siječnja 2018.).
- Collodi, Carlo. 1883/1993. *Le avventure di Pinocchio: Storia di un burattino*. Edizione critica. Milano: Feltrinelli Editore.
- Collodi, Carlo. 1943. *Pustolovine Pinokija: pripoviest o jednome lutku*. Prev. Vjekoslav Kaleb. Zagreb: Matica hrvatska.
- Collodi, Carlo. 1952. *Pinokio: Čudnovati doživljaji jednog lutka*. Prev. Vjekoslav Kaleb. Zagreb: Mladost.
- Collodi, Carlo. 1972. *Pinokio: Čudnovati doživljaji jednog lutka*. Prev. Vjekoslav Kaleb. Zagreb: Mladost.
- Collodi, Carlo. 2003. *Pinokio/Pinocchio*. Prev. Lana Bitenc. Zagreb: Školska knjiga.
- Collodi, Carlo. 2004. *Pinokio: Čudnovati doživljaji jednog lutka*. Prev. Vjekoslav Kaleb. Zagreb: Mozaik knjiga (posebno izdanje – *Večernji list*).
- Collodi, Carlo. 2009. *Pinokio: neobični doživljaji jednog lutka*. Prev. Ljerka Car Matutinović. Zagreb: Dječja knjiga.
- Collodi, Carlo. (n. d.) *Pinocchiove pustolovine: Priča o jednom lutku*. Prev. Zvonimir Bulaja (e-knjiga).

Sekundarna literatura

- Andraka, Marija. 2019. Dinamika prevođenja talijanske dječje književnosti na hrvatski u 20. stoljeću. U: *Prijevodi dječje književnosti: pogled iz Hrvatske*, ur. Smiljana Narančić Kovač i Ivana Milković. Zagreb: Učiteljski fakultet.
- Asgari, Fatemeh. 2016. Pinocchio, cosa fai in Persia? *Gentes: Journal of Humanities and Social Science* 3 (3): 117–126.
- Baker, Mona. 1992. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London, New York: Routledge.
- Bensimon, Paul. 1990. Présentation. *Palimpsestes* XIII (4): ix–xiii.
- Berman, Antoine. 1990. La retraduction comme espace de la traduction. *Palimpsestes* XIII (4): 1–7.
- Chesterman, Andrew. 2000. A Causal Model for Translation Studies. U: *Intercultural Faultlines*, ur. Maeve Olohan, 15–27. Manchester: St. Jerome.

- Engler, Tihomir, Tamara Turza-Bogdan i Krunoslav Mikulan. 2009. Zur Rezeption von Astrid Lindgrens *Pippi Langstrumpf* in Kroatien. U: *Astrid Lindgren – Werk und Wirkung. Internationale und interkulturelle Aspekte*, ur. Svenja Blume, Bettina Kümmerling-Meibauer i Angelika Nix, 155–174. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Franco Aixelá, Javier. 1997. Culture-Specific Items in Translation. U: *Translation, Power, Subversion*, ur. Roman Alvarez i María del Carmen-Africa Vidal, 52–78. Clevedon: Multilingual Matters.
- Gasparini, Giovanni. 1997. *La corsa di Pinocchio*. Milano: Vita e Pensiero.
- Grgić Maroević, Iva. 2017. *Politike prevođenja: o hrvatskim prijevodima talijanske proze*. Zagreb: Sveučilišna naklada.
- Hameršak, Marijana i Dubravka Zima. 2015. *Uvod u dječju književnost*. Zagreb: Leykam International.
- Hameršak, Marijana i Dubravka Zima. 2016. Dječja književnost je trajno izložena cenzuri. Razgovarala Branmira Lazarin. Intervju portalu *Novosti*. <<https://www.portalnovosti.com/marijana-hamersak-i-dubravka-zima-djecja-knjizevnost-je-trajno-izlozena-cenzuri>> (pristup 20. siječnja 2018.).
- Hrvatski biografski leksikon*. 2009–2018. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=167>> (pristup 27. prosinca 2017.).
- Hrvatski državni ured za jezik. 1942. *Koriensko pisanje*.
- Jolkesky, Julia. 2006. Pinocchio tradotto in Brasile: Lobato e Colasanti. *Scientia Traductionis* (2): n. p. <<https://periodicos.ufsc.br/index.php/scientia/article/view/12894>> (pristup 10. siječnja 2018.).
- Klingberg, Göte. 1986. Children's Fiction in the Hands of the Translator. *Studia psychologica et paedagogica* (Series altera LXXXII). Lund: Boktryckeri.
- Koskinen, Kaisa i Outi Paloposki. 2010. Retranslation. U: *Handbook of Translation Studies: Volume 1*, ur. Yves Gambier i Luc van Doorslaer, 294–298. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Kwieciński, Piotr. 2001. *Disturbing Strangeness: Foreignisation and Domestication in Translation Procedures in the Context of Cultural Asymmetry*. Toruń: Wydawnictwo Edytor.
- Lathey, Gillian. 2006. The Translator Revealed: Didacticism, Cultural Mediation and Visions of the Child Reader in Translators' Prefaces. U: *Children's Literature in Translation*, ur. Jan Van Coillie i Walter P. Verschueren, 1–18. Manchester: St Jerome Publishing.
- Lathey, Gillian. 2016. *Translating Children's Literature*. London, New York: Routledge.
- Nida, Eugene Albert. 1993. *Language, Culture, and Translating*. Shanghai: Foreign Language Education Press.
- Oittinen, Riitta. 2006. No Innocent Act: On the Ethics of Translating for Children. U: *Children's Literature in Translation*, ur. Jan Van Coillie i Walter P. Verschueren, 35–46. Manchester: St Jerome Publishing.
- O'Sullivan, Emer. 2005. *Comparative Children's Literature*. London, New York: Taylor & Francis.
- Pokorn, Nike K. 2012. *Post-Socialist Translation Practices: Ideological Struggle in Children's Literature*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Radošević, Vesna. 2016. Povijest Vjeverice. *Libri & Liberi* 5 (1): 95–116.
- Roić, Sanja. 2015. De Amicisovo „Srce“ od Torina do Balkana. *Detinjstvo: časopis o književnosti za decu* 41 (2): 48–54.
- Rossi, Mario. 2014. Come tradurre e cosa tradurre. Una riflessione sul rapporto tra mobilitazione di significati in un testo letterario e la sua traduzione a partire da *Le avventure di Pinocchio* di Carlo Collodi. *QVR* 43: 98–120.

- Samardžija, Marko. 2008. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Shavit, Zohar. 1986. *Poetics of Children's Literature*. Athens, Georgia: University of Georgia Press.
- Valerio, Anna. 2013. Translation and Ideology: A Critical Reading. *ELSEVIER Procedia – Social and Behavioral Sciences* 70: 986–996.
- Venuti, Lawrence. 2008. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
- Veselica Majhut, Snježana. 2012. *Cultural Specificity in the Translation of Popular Fiction from English into Croatian During the Socialist and Transition Periods (1960–2010)*. Universitat Rovira i Virgili (neobjavljena doktorska disertacija).
- Zingarelli, Nicola. 2016. *Lo Zingarelli 2017: Vocabolario della lingua italiana*, ur. Mario Cannella i Beata Lazzarini. Bologna: Zanichelli.

Mrežni izvori

- Digitalizirani abecedni katalog knjiga do 1975. Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. <<http://stari.nsk.hr/dak/?yearid=1&language>>.
- Digitalizirani abecedni katalog knjiga od 1976. do 1990. Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. <<http://stari.nsk.hr/dak/?yearid=2&language>>.
- Digitalni katalog Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. <<http://katalog.nsk.hr/F?RN=517230568>>.
- Digitalni katalog Knjižnica grada Zagreba. <<http://katalog.kgz.hr/pages/search.aspx?currentPage=1&searchById=-1>>.

Marija Andranka

Faculty of Teacher Education, University of Zagreb, Croatia

Cultural Context Adaptation Strategies in the Translations of *Pinocchio*: From Italian to Croatian

The paper looks into Croatian translations of *Pinocchio*, from its first translation, its later editions, to its retranslations in the 1990s and later. The term “retranslation” is used to refer to a new translation into the same target language of a previously translated work (Koskinen and Paloposki 2010). *Pinocchio* was first translated into Croatian in 1943 by writer and translator Vjekoslav Kaleb. This translation appeared in numerous editions after 1945 and is still being read by schoolchildren in Croatia. It co-exists with a number of retranslations, which appeared since 1996, in a completely different socio-political and cultural setting. The process of retranslation is interpreted with respect to the retranslation hypothesis. Translation as adaptation (Klingberg 1986) is also used as a theoretical basis for cultural content analysis. The aim of the research is twofold: (1) to establish possible differences between the first translation, its later editions (published after 1945) and the retranslations (published in the 1990s and later), which occurred due to the different socio-political context in which they appeared (see Pokorn 2012); (2) to identify culture-specific items, such as personal names, foodstuffs, regional expressions, etc., and to compare the solutions of the translators in different translations; the identified culture-specific units are analysed according to the level of domestication and foreignisation in the translations, and the reasons for retranslations are considered.

Keywords: translation, retranslation, *Pinocchio*, cultural context, socio-political context, ideology

Dodatak. Objavljeni prijevodi *Pinokija* s talijanskoga na hrvatski jezik (prema prevoditeljima)

Podatci su preuzeti iz samih knjiga te iz kataloga Nacionalne sveučilišne knjižnice i Knjižnica grada Zagreba.¹⁴

Prevoditelj	Naslov	Prvo i naknadna izdanja
Vjekoslav Kaleb	<i>Pustolovine Pinokija: pripoviest o jednome lutku</i> <i>Pinokio: čudnovati doživljaji jednog lutka</i>	1943. Zagreb: Matica hrvatska, Knjižnica za hrvatsku mladež 1952. Zagreb: Mladost, Pionirska knjižnica/biblioteka (1. izd.) 1963. Zagreb: Mladost, Biblioteka Vjeverica (2. izd.) 1969. (3. izd.) 1972. (4. izd.) 1974. (5. izd.) 1976. (6. izd.) 1978. (7. izd.) 1979. (8. izd.) 1981. (9. izd.) 1983. (10. izd.) 1985. (11. izd.) 1990. (12. izd.) 1996. (13. izd.) 2001. Zagreb: Mozaik knjiga, Biblioteka Zlatna lađa 2004. Zagreb: Mozaik knjiga, posebno izdanje – <i>Večernji list</i>
Ljerka Car-Matutinović	<i>Pinokio: neobični doživljaji jednog lutka</i>	1996. Zagreb: DiVič 2001. Zagreb: Kašmir promet, Biblioteka Iskra 2005. Varaždin: Katarina Zrinski 2009. Zagreb: Dječja knjiga
Anna-Marie Maričić	<i>Pinocchio: čudnovati doživljaji jednog lutka</i>	1999. Split: Laus, Nakl. cjelina Biblioteka Uzor

¹⁴ Digitalizirani abecedni katalozi sa skeniranim listićima Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu dostupni su na mrežnim poveznicama koje se navode u popisu mrežnih izvora.

Prevoditelj	Naslov	Prvo i naknadna izdanja
Snježana Knežević	<i>Pinokio: čudnovati doživljaji jednog lutka</i>	2001. Zagreb: Znanje, Biblioteka Stribor
		2003. Zagreb: Znanje, Biblioteka Stribor
		2005. Zagreb: Znanje, Biblioteka Stribor
		2009. Zagreb: Znanje, Biblioteka Stribor: posebno izdanje za <i>Jutarnji list</i>
		2012. Zagreb: Znanje, Biblioteka Stribor
Andrea Mirilović	<i>Pinokio: pustolovine jednog lutka</i>	2001. Zagreb: Zagrebačka stvarnost, Biblioteka Učilišno štivo (lektira)
		2010. Zagreb: Zagrebačka stvarnost
Luko Paljetak	<i>Pinokio: pustolovine jednog lutka</i>	2002. Zagreb: ABC naklada, GZH
Lana Bitenc	<i>Pinokio/Pinocchio</i>	2003. Zagreb: Školska knjiga, Nakladnički niz Moja knjiga. Metodički obrađena lektira
Zvonimir Bulaja	<i>Pinocchiove pustolovine: priča o jednom lutku</i>	e-knjiga (n. d.)